

ТЕНДЕНЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

TRENDS OF PSYCHOLOGICAL AND COGNITIVE READINESS FOR LEARNING IN SCHOOL OF CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE

Стаття присвячена дослідженню проблеми психологічної та пізнавальної готовності до школи дітей старшого дошкільного віку. Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз психологічної та пізнавальної готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку. Основними методами дослідження є теоретичний аналіз класичної та сучасної психолого-педагогічної літератури. Завдання статті включають обґрунтування науково-теоретичного матеріалу з проблеми дослідження, розгляд терміносполук, таких як «психологічна готовність», «інтелектуальна готовність», «когнітивна готовність», «пізнавальні процеси», вивчення змістовності психічної готовності та її важливе значення для навчання у школі, опис складників пізнавальної готовності, розкриття сутності інтелектуальної готовності, осмислення когнітивної готовності. Визначено, що психологічна готовність до школи є складним процесом, який включає сформованість у дітей старшого дошкільного віку пізнавальної, емоційної, вольової сфер, достатній рівень навчальної мотивації, інтелектуальних та довільних можливостей. Психологічна готовність дошкільника вказує на вміння дитини відповідально ставитися до навчальної діяльності, вміння доволно керувати своєю поведінкою, вільно розмовляти з дорослими, налагоджувати стосунки з колективом однолітків. Сутність психологічної готовності дітей дошкільного віку полягає у зміні провідних видів діяльності та періодизації психічного розвитку. Пізнавальний рівень готовності є базою для оволодіння учнями першого класу новим рівнем знань, вмінь та навичок, які забезпечує початкова освіта. Інтелектуальна готовність до шкільного навчання визначає сформованість пізнавальних процесів, таких як сприйняття, увага, мислення, уява, пам'ять, мовлення, мотивація тощо. Розумова готовність до навчання передбачає розвиток процесу узагальнення, порівняння, класифікації предметів, виділення причинно-наслідкової залежності, розрізнення істотних ознак, вміння робити висновки. Когнітивна готовність до школи розглядає здатність до концентрації уваги, розвитку різних видів пам'яті (короткострокової слухової, образної), сформованість мотивів до навчання – допитливість та інтерес, розвиток мисленевих операцій тощо.

Ключові слова: психологічна готовність, пізнавальна готовність, інтелектуальна

готовність, когнітивна готовність, діти старшого дошкільного віку.

The article is devoted to the study of the problem of psychological and cognitive readiness for the school of older preschool children. The study aims to carry out a theoretical analysis of psychological and cognitive readiness for the schooling of older preschool children. The main research methods are theoretical analyses of classical and modern psychological and pedagogical literature. The objectives of the article include substantiation of scientific and theoretical material on the research problem; consideration of terms such as "psychological readiness", "intellectual readiness", "cognitive readiness", "cognitive processes"; study of the content of mental readiness and its importance for schooling; description of the components of cognitive readiness, disclosure of the essence of intellectual readiness; comprehension of cognitive readiness. It is determined that psychological readiness for school is a complex process, which includes the formation of children of older preschool age cognitive, emotional, volitional spheres, a sufficient level of learning motivation, intellectual and arbitrary abilities. The psychological readiness of the preschooler indicates the child's ability to be responsible for educational activities, the ability to arbitrarily manage their behaviour, talk freely with adults, to establish relationships with peers. The essence of the psychological readiness of preschool children is to change the leading activities and periodization of mental development. The cognitive level of readiness is the basis for the first-grade students to master the new level of knowledge, skills and abilities provided by primary education. Intellectual readiness for schooling determines the formation of cognitive processes such as perception, attention, thinking, imagination, memory, speech, motivation and more. Mental readiness for learning involves the development of the process of generalization, comparison, classification of subjects, the selection of causal relationships, the distinction of essential features, the ability to conclude. Cognitive readiness for school considers the ability to concentrate; development of different types of memory, such as short-term auditory, figurative; formation of motives for learning – curiosity and interest; development of mental operations, etc.

Key words: psychological readiness, cognitive readiness, intellectual readiness, cognitive processes, children of senior preschool age.

УДК 373.2.015.3:159.922

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/37.29>

Белова О.Б.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасна модернізація освітнього простору перелаштовує взаємозв'язки між дошкільною та початковою освітою. Пізнавальний рівень готовності стає основою для оволодіння майбутніми першокласниками

новими знаннями, уміннями та навичками, які передбачені шкільною програмою. Психічний розвиток вказує на особистісну, вольову, моральну готовність, сформованість довільності та регуляції в поведінці. Відповідно, завданням дошкільної освіти є форму-

вання в дітей дошкільного віку пізнавальної активності та психічної витривалості. Пізнавальний рівень готовності до шкільного навчання старшого дошкільника передбачає сформованість «пізнавального психічного процесу», за допомогою якого відбувається пізнання навколишнього світу. Доволі часто в наукових джерелах «пізнавальні процеси» паралельно розглядають із розвитком «когнітивної» та «інтелектуальної» діяльності, а до складу «психічної готовності» включають «пізнавальну діяльність». У нашій роботі буде висвітлено сутність кожного компонента окремо. Достатній рівень розвитку психічних процесів, таких як відчуття, сприймання, пам'ять, увага, мислення, уява, дає змогу дитині відчувати, сприймати, запам'ятовувати, фіксувати, усвідомлювати, уявляти, узагальнювати, систематизувати та оперувати новими знаннями; розвинені мовленнєві навички сприяють розширенню комунікативного світу; набутий психологічний досвід дозволяє вибудовувати соціальні відносини, що є важливим пріоритетом в умовах шкільного оточення. Недостатня психологічна зрілість та несформованість пізнавальних процесів у старших дошкільників призводить до відповідних труднощів під час адаптації та навчальної діяльності у школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні та класичні дослідження психологічної та пізнавальної готовності дітей до школи охопили проблеми взаємодії дошкільників із батьками (С. Connell, R. Prinz.) [20], підготовки (S. Dockett, B. Perry, G. Doherty) [21; 22] та готовності (M. Janus, A. Gaskin) [24] дітей до шкільних умов, переосмислення дошкільної програми (D. Farran, S. Kagan) [23; 26], психологічної сформованості (Л. Божович, Н. Буранова, Н. Вюнова, Н. Гуткіна, О. Кравцова) [1; 2; 4; 7; 11], діагностики (Ю. Гільбух, С. Гончаренко) [5; 6] та корекції (Л. Венгер) [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Тенденція сучасної початкової освіти спрямована на всебічний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і пізнавальних потреб. Впроваджені моделі інтеграції та інклюзії в освітнє середовище передбачають залучення до навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями мовлення. Відповідно, постає питання психологічної та пізнавальної готовності цієї категорії дітей до навчання в закладах загальної середньої освіти.

Мета статті – здійснити науково-теоретичний аналіз психологічної та пізнавальної готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Готовність до навчання розглядається як рівень розвитку, який особистість готова здобувати під час опанування пізнавального матеріалу (S. Kagan) [26]. **Психологічна готовність** вказує на достатній рівень психічного розвитку дитини для засвоєння нею шкільної програми в нових соціальних умовах. До складу психо-

логічної готовності Н. Буранова [2], G. Doherty [22], С. Connell, & R. Prinz [20], D. Farran [23], M. Janus, & A. Gaskin [24] та інші вчені зараховують інтелектуальну, особистісну, вольову зрілість дитини сформованість у неї довільності та регуляції в поведінці. Перехід від дошкільного віку до шкільного завжди є критичним періодом і зовнішньо проявляється через неслухняність – демонстрацію дорослості; замкнутість, впертість, формування суб'єктивності – переживання стосунків з близькими людьми, різкі зміни в поведінці, прояви внутрішніх позицій – суперечки, непогодження, прояви агресії. Але водночас відбуваються і внутрішні новоутворення: прагнення до самостійності, потреба відчувати соціально-значущу роль. Відсутність «кризи» може означати про недостатню готовність дитини до школи, збереженість нею внутрішньої позиції «дошкільника». Натомість О. Леонт'єв мав іншу думку: він вважав, що криза не є супутником психічного розвитку. Важливими є переломні моменти, тобто якісні зрушення в розвитку дитини. Критичного періоду може й не бути, якщо психічний розвиток скерований і не складається стихійно [13].

Психологічна готовність старшого дошкільника вказує на відповідальне ставлення дитини до навчальної діяльності, вміння керувати своєю поведінкою, підтримувати розмову з учителем, налагоджувати стосунки з однолітками. Розуміння психологічної готовності дітей дошкільного віку вчені (О. Кравцова, В. Мухіна та ін.) [11; 16] розглядають через зміни провідних видів діяльності та періодизацію психічного розвитку. Провідною діяльністю дитини є сюжетно-рольова гра, яка дає змогу закріпити важливі новоутворення. Відбувається пізнавальна та емоційна децентрація – розвиток пізнавальних процесів особистості, формування моральної зрілості, досконалість навичок спілкування. Усі ці особливості ґрунтуються на сприйнятті думки інших людей. Відповідні зміни впливають на усвідомлення своєї поведінки, зростає відповідальність за свої вчинки та дії. Поступово відбувається перехід від сюжетно-рольової гри до навчальної діяльності, який є важливим та актуальним, хоча й не визначає цілісної підготовки [11, с. 47]. Головний аспект у психологічному розвитку дитини, за твердженнями О. Кравцової [11] та О. Лісіної [14], – вміння спілкуватися з дорослими, однолітками та адекватне сприйняття самого себе.

Психологічна готовність до навчальної діяльності є складним процесом, який включає достатній рівень розвитку мотиваційної, інтелектуальної довільної, мовленнєвої сфер (Н. Гуткіна, І. Кулагіна) [7; 12, с. 237].

R. Anayanti, T. Mareyke, & F. Nur, Н. Салмінова та інші науковці зазначають, що сформованість довільності забезпечує стійкість у навчальній діяльності та розвиток інтелектуальних можливостей, особистісних якостей, комунікативних умінь, емоційної усвідомленості [27; 19].

Більшість вчених (І. Кулагіна, Л. Коломинський, Р. Овчарова та ін.) у розумінні інтелектуальної готовності спираються на сформованість відповідного рівня уваги, пам'яті, мислення, дрібної моторики, мовлення, а також на розвиток предметних компетенцій (математичні, природничі знання). За їхніми міркуваннями, **інтелектуальна готовність** до школи вказує на сформовану пізнавальну активність дитини (диференційованість сприймання, довільність уваги, осмислене запам'ятовування, розвиток наочно-образного та логічного мислення) [10; 12; 17].

Науковиця В. Мухіна наголошує, що на інтелектуальну готовність впливає розвиток пізнавальних процесів [16]. Її позицію підтримує й І. Кулагіна [12], котра доводить, що розумова готовність до навчання в початковій школі пов'язана з розвитком процесу узагальнення, порівняння, класифікації предметів. Старший дошкільник має вміти виділяти причинно-наслідкову залежність, розрізняти істотні ознаки, робити узагальнювальні висновки. У дитини має бути сформований відповідний кругозір знань про суспільне життя (професії, правила поведінки, вміння спілкуватися тощо), основи природничих знань (жива і нежива природа), тобто вся необхідна інформація є фундаментом для засвоєння навчальної програми в школі (Р. Овчарова) [17]. Аби успішно навчатися в школі, за словами Л. Божович, дитина має міркувати: вміти порівнювати, виділяти суттєве, подібне, відмінне, робити висновки, знаходити причинно-наслідкові зв'язки тощо [1, с. 201].

Л. Коломинський, Є. Панько, працюючи над питаннями вікової психології, зауважують, що велике значення для подальшої готовності до школи має розвиток образної мисленнєвої діяльності. Рівень розвитку логічного мислення, на їхню думку, не гарантує дітям успішного навчання. Розвиток образного мислення допомагає уявити завдання, знайти спосіб для його вирішення. А розвитку образного мислення сприяють різні види діяльності (малювання, ліплення, слухання казок, драматизація, конструювання), які проводять паралельно з навчанням [10].

Дослідниця Є. Кравцова підкреслює, що в дітей цього віку на високому рівні розвинена пізнавальна допитливість до навколишнього світу. Ігрова діяльність перетворюється на мінілабораторію, де є змога експериментувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, їх взаємозалежність, оперувати своїми знаннями, досвідом, вирішувати логічним шляхом завдання, уявляючи реальні ситуації [11].

Л. Венгер, В. Мухіна, окрім сформованості пізнавальних процесів, виділяють у дошкільників вміння прислухатися до порад та вказівок дорослих, розуміти й виконувати відповідні правила соціальної поведінки. Таких самих поглядів дотримується й В. Маралов, котрий зазначає, що в дітей старшого дошкільного віку відбуваються суттєві зміни у сфері свідомої діяльності, які пов'язані із засвоєнням суспільно-історичного досвіду. На основі розвитку розу-

мової діяльності відбувається диференціація їх самооцінки, формується критичність, а також відбувається становлення саморегуляції поведінки [3; 16].

Окрім зазначених психологічних складників, І. Дубровіна, S. Dockett, & B. Perry та інші вчені описали додатковий складник – розвиток мовлення. На їхню думку, мовлення тісно пов'язане з інтелектом і вказує як на загальний розвиток дитини, так і на рівень її логічного мислення. Перед вступом до школи вона повинна вже мати сформований високий рівень фонематичного слуху, на що вказують уміння знаходити в словах окремі звуки. Також розвиток мовлення є передумовою для засвоєння навичок письмового мовлення, що є важливим аспектом під час навчання в початкових класах [8; 21].

Низка науковців під керівництвом Ю. Гільбуха розглядали психологічну готовність до школи через сформованість у дітей розумових здібностей, виділяючи їх основні складники: розумову активність (ініціативність, наполегливість, доведення завдань до логічного завершення та ін.); психічні процеси (різні види пам'яті (короткочасна, довготривала та ін.); мислення (аналіз, синтез, узагальнення, висновки та ін.); словниковий запас; фонетичне сприйняття; навички довільної саморегуляції до навчальної діяльності [5, с. 178].

Когнітивна готовність дитини старшого дошкільного віку до школи вказує на рівень розвитку її пізнавальних процесів (Р. Єфімкіна, О. Поліщук, І. Коновальчук, Janus & Offod та ін.) [9; 18; 25].

С. Гончаренко, А. Ваврик, Є. Верещак у структурі когнітивного розвитку розрізняють три складові частини: фізіологічну (біологічну, функційну), навчальну (систематичне накопичення знань, вплив соціального досвіду) та розвивальну (процес адаптації до середовища). Дві останні складові частини залежать від особливостей взаємодії дитини з оточенням (як фізичним, так і соціальним) [6].

Когнітивну готовність дослідниця Р. Єфімкіна розглядає як рівень розвитку пізнавальних процесів, а саме: уваги, мислення, пам'яті, уяви тощо. О. Поліщук, І. Коновальчук зазначають, що цей вид готовності забезпечує дитину вмінням спілкуватися, аналізувати, сприймати думку інших людей, усвідомлювати та адекватно використовувати емоції і почуття, критично сприймати інформацію в різноманітних ситуаціях [9; 18].

Janus & Offod до готовності до школи дітей, окрім фізичного здоров'я (фізична підготовка, витривалість, самостійність, сформованість дрібної моторики тощо), соціальної компетентності (громадянська свідомість, відповідальність, повага, потреба у навчальній діяльності та готовність пізнавати оточуючий світ), емоційної зрілості (соціальна поведінка, вміння керувати своїми переживаннями), комунікативної відповідності (навички спілкування), зараховують мовленнєвий та когнітивний розвиток, що включає мовленнєву

грамотність, зацікавленість до навчання, сформованість пізнавальних процесів, які забезпечують дитину базовими знаннями [25].

Висновки. На основі теоретичного аналізу матеріалів дослідження можна зробити такі висновки.

1. Встановлено, що «психологічна готовність» – це сформованість пізнавальної та емоційно-вольової сфер, доволі високий рівень розвитку навчальної мотивації, інтелектуальних та довільних можливостей.

2. Визначено, що пізнавальна готовність до школи включає сформованість у старших дошкільників пізнавальних психічних процесів: відчуття, сприймання, пам'ять, увага, мислення, уява та мовлення, за допомогою яких відбувається пізнання навколишнього світу.

3. Доведено, що інтелектуальна готовність до школи старших дошкільників визначає сформованість пізнавальних процесів: сприйняття (перцептивної зрілості), довільної концентрації уваги, мисленевих операцій (наочно-дійового, наочно-образного, словесно-логічного мислення; аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікації тощо), логічного запам'ятовування, фонематичного мовлення, мотивацій до навчання, образного уявлення тощо.

4. Розкрито, що когнітивна готовність до школи включає в себе здатність до концентрації уваги, розвиток різних видів пам'яті, зокрема короткострокової слухової, образної, сформованість мотивів до навчання – допитливість та інтерес, розвиток мисленевих операцій тощо.

Перспективою цього напряму є вивчення психологічної, пізнавальної та мовленнєвої готовності до школи дітей із логопатологією.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Божович Л.И. Речь и практическая интеллектуальная деятельность ребенка. *Народное образование Культурно-историческая психология*. Том. 2, № 2. 2006. URL: https://psyjournals.ru/kip/2006/n2/Bozhovich_full.shtml

2. Буранова Н.П. Формирование психологической готовности к школьному обучению у старших дошкольников. *Методический журнал «Культура и образование: от теории к практике»*. 2015. Т. 1. С. 36–42.

3. Венгер Л.А. О формировании психологической готовности к овладению учебной деятельностью у детей дошкольного возраста. *Формирование школьной зрелости ребенка*. Таллин, 1982. С. 33–36.

4. Вьюнова Н.И. Гайдар К.М., Темнова Л.В. Психологическая готовность ребенка к обучению в школе *Психолого-педагогические основы*. Москва : Константа, 2009. 255 с.

5. Гильбух Ю.З. Диагностика психологической готовности к школьному обучению. *Темперамент и познавательные способности школьника*. Киев, 1993. С. 178–208.

6. Гончаренко С.А., Ваврик А.Й., Верещак Є.П. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформацій-

ного суспільства : монографія. Кіровоград : ІмексЛТД, 2014. 228 с.

7. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 208 с.

8. Дубровина И.В. Практикум возрастной и педагогической психологии. Москва, 1998. 225 с.

9. Ефимкина Р.П. Детская психология: методические указания. Москва : Новосибирск : Научно-учебный центр психологии НГУ, 1995.

10. Коломинский Л.Л., Паныч Е.А. Учителю про психологию детей шестирчного віку. Мінск, 1998. 190 с.

11. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. Москва : Педагогика, 1991. 150 с.

12. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Москва : ТЦ «Сфера», 2003. 464 с.

13. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Москва, 1981. 584 с.

14. Лисина М.И., Силвестру А.И. Психология самосознания у дошкольников. Кишинев : Штиинца, 1983. 109 с.

15. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. Москва : Просвещение, 2002. 256 с.

16. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе. Москва : Просвещение, 1986. 141 с.

17. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. Москва : ТЦ «Сфера», 1996. 240 с.

18. Поліщук О.В., Коновальчук І.І. Формування комунікативної готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. *Актуальні проблеми дошкільної освіти в Україні* : збірник наук. праць. Хмельницький : ХГПА, 2018. С. 111–115.

19. Салмина Н.Г. Знак и символ в обучении. Москва : Моск. ун-та, 1988. 288 с. URL: <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=237748>.

20. Connell, C.M., & R.J. Prinz. The Impact of Childcare and Parent Child Interactions on School Readiness and Social Skills Development for Low Income African American Children, *Journal of School Psychology*. 2002. 40(2). 177–193.

21. Dockett, S. & Perry, B. Transitions to School: Perceptions, Expectations, Experiences. Sydney, Australia: University of New South Wales Press. 2007. 272 s.

22. Doherty, G. Conception to Age Six: The Foundation of School Readiness. Toronto, Canada: Learning Partnership. 2007. URL: http://www.thelearningpartnership.ca/policy_research/Early_Years_researchpaper-jan07.pdf.

23. Farran, D.C. Rethinking School Readiness. *Exceptionality Education International*, 2011. 21(2). 5–15.

24. Janus, M., & Gaskin, A. School Readiness. Encyclopedia of quality of life research. New York, NY : Springer. 2013.

25. Janus, M. & Offord, D. Readiness to Learn at School. *Isuma*, 2000. 1. 71–75.

26. Kagan, S.L. Readiness 2000: Rethinking Rhetoric and Responsibility. *Phi Delta Kappan*, 1990. 72 (4). 272–289.

27. Anayanti R., Mareyke T., & Nur. F. Children's School Readiness: Teachers' and Parents' Perceptions. *International Journal of Pedagogy and Teacher Education*. 2018. 2. 201. 10.20961/ijpte.v2i1.14876. h1> ABSTRACT.